

**Reuven Firestone, Journeys in Holy Lands.
The Evolution of the Abraham-Ishmael Leg-
ends in Islamic Exegesis, State University of
New York Press,
Albany 1990, 265s.**

Özcan Hıdır*

Yahudi kültürünün tefsir ve tarih kaynaklarındaki rivâyetlere etkisine dair iddia-
ların en önemlilerinden biri, Hz. İbrahim'in ilahi emirle oğlunu kurban etmek istemesi
hadisesi ile ilgilidir. Zira Kur'an'da isim zikredilmeksizin anlatılan³ bu olayda, Hz. İbra-
him'in, oğullarından İshak'ı mı yoksa İsmail'i (a.s.) mi kurban ettiği belirgin değildir. İslâm
tefsir ve tarih kaynaklarında ise her iki kanaati de destekleyecek görüş ve rivâyetler bu-
lunmaktadır. Bu rivâyetlerden, kurban edilmek istenen oğulun Hz. İshak olduğunu söyle-
yenler, esas itibarıyla Tevrat'ın Tekvin bölümündeki, kurban edilmek istenenin İshak
olduğunu açıkca beyan eden ilgili pasajlarla⁴ uygunluk arz etmektedirler.

Esasen bu konu, Yahudilik ile İslâm arasında en çok polemik konusu edilmiş me-
selelerdendir. Zira başta Almanya'da Reformist Yahudiliğin kurucusu A. Geiger ve talebe-
si I. Goldziher olmak üzere pek çok şarkiyatçı,⁵ İslâm kaynaklarındaki bu iki grup rivâyetin
varlığına dikkat çekmiş ve Hz. Peygamber'in, Tevrat'ta geçen Hz. İbrahim'in kurban edil-
mesi istenilen oğluyla ilgili kısmı, kaynak belirtmeden iktibas ettiğini ve bunu Hz. İsmail'e
uyarladığını öne sürmüştür. Zira söz konusu bu şarkiyatçılara göre yahudi-hıristiyanlara
ait rivâyetlere istinaden Hz. Peygamber başlangıçta, Hz. İbrahim'in kurban edilmesi em-
redilen oğlunun Hz. İshak'tan başkası olmadığına tereddütsüz inanmaktaydı. Ancak daha
sonra İslâm'a giren bazı gayr-i Arap unsurlar (mevâli), Araplar'a hasetleri sebebiyle yahu-

* Dr., TDV, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul. ohidir@hotmail.com

³ İlgili Kur'an âyetleri için bk. Saffat, 37/101-113.

⁴ Tevrat'taki bu pasajlar için bk. Tekvin, 22/1-2.

⁵ Bk. Geiger, *Judaism and Islam*, Madras 1898, s. 103-106; Goldziher, *Die Richtungen...*, Leiden 1952, s. 81; Walker, *Bible Characters in the Koran*, London 1931, s. 52-53; Watt, "Ishak", *EI (New Edition)*, IV, 109-110.

dilerin, Hz. İsmail yerine ataları Hz. İshak'ı koyup bu yöndeki Tevrat nüshasını tahrif ettikleri iddiasını yaymışlardır.

Bütün bu görüş ve iddialarda öne sürülen argümanlar, İslâm âlim ve araştırmacıları tarafından yeterince araştırılmamış; konuyla ilgili derinlemesine ve detaylı çalışmalar, yine modern dönem şarkiyatçıları tarafından ortaya konmuştur. İslâm tefsir meselelerine dair nitelikli çalışmaları ile tanınan S. Bashear'a ait "Abraham's Sacrifice of his Son and Related Issues" adlı makale,⁶ bunların en dikkat çekenleri arasındadır. Amerikalı şarkiyatçı R. Firestone'un burada tahlil etmeye çalıştığımız *Journeys in Holy Lands* adlı eseri ise, söz konusu meseleye dair şimdiye kadar yapılmış çalışmaların en önemlisi ve en kapsamlısıdır.

Firestone bu eserinde, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi ile ilgili rivâyetlerin farklı versiyonlarının hemen tamamını analitik bir yöntemle incelemiş ve dikkat çekici sonuçlar ortaya koymuştur. Bu rivâyetlerin, başlıca İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713) ve Mücâhid gibi önemli sahâbî ve tâbiîler tarafından nakledildiğini tesbit ettikten sonra Firestone, esasen onların İbn Abbas'a dayandırılmasının sonralara rastladığını ve tefsir ilmindeki otoritesine binaen onun isminin bu konuda özellikle istismar edilmiş olabileceğini ileri sürer. Batılı araştırmacılar içerisinde konuya ilk dikkat çekenin I. Goldziher olduğunu belirten Firestone, tıpkı Goldziher gibi başta İbn Abbas olmak üzere İslâm âlimlerinden bu meseleyle ilgili nakledilen rivâyetlerin, kurban edilmek istenilen oğlun hem Hz. İsmail hem de Hz. İshak olduğunu gösterdiğini söyler. Ancak neticede ona göre, Kitab-ı Mukaddes, İslâm öncesi Arap kültürü, İslâm dönemi ve sonrasını kapsayan rivâyetleri incelediğini ve kurban edilme hadisesinin anlatıldığı rivâyetlerin, bütün etkileşimlere rağmen İslâmî bir orijinalitesinin bulunduğunu, onlara kolayca "Kitab-ı Mukaddes'e ait kıssa ve efsanelerin yeni bir formu" yaftasının vurulamayacağını ifade eder. Ona göre bu tür kıssa ve olaylar, İslâm toplumundaki *sözlü rivâyet* geleneğinin bir sonucu olarak, İslâm ile geçmiş kültürler arasındaki sürekliliğin yeni versiyonları olup Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesinin istendiği hadise de, Tevrat'ta Hz. İshak için anlatılan olayın, Hz. İbrahim adına evrim geçirmiş halidir.

Bir giriş ve beş bölümden oluşan eserin girişinde konunun önemine vurgu yapılan kısa bir girişin ardından birinci bölümde, ilgili literatür ve eski kutsal metinlerde Araplar ve Arap Yarımadası'na genelde geçmiş ümmet ve milletlerin özellikle de İsrailoğulları'nın kendi kültürlerini taşımaları konusu incelenmiştir. Yazar bu bölümde Arapların asıl kültürünün sözlü kültür olduğunu ve dolayısıyla diğer kültürlerden kolayca etkilendiklerini ve neticede yahudi-hıristiyan kültürünün İslâmî ilimlere ve özellikle tarih, tefsir, kısas-ı enbiyâ ve hadis kaynaklarına sızdığı yönündeki iddiasını ortaya atmıştır. Ona göre Kur'an da yahudi-hıristiyan kültürünün izlerini taşımakta olup Kur'an'da doğrudan bir etkilenme olmasa bile, dolaylı bir etkilenmeden söz edilebilir. Daha sonra ise Firestone, bu etkilenmenin en bariz örneklerinden olduğunu düşündüğü Hz. İbrahim'in ikinci bölümde Hz. İbrahim'in Ken'an diyarına göçü, Hz. İsmail'in doğumu gibi Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi hadisesinin tarihi zemini ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde de Mekke ve Hz. İbrahim'in Mekke'ye yolculuğu incelendikten sonra onun Kabe'yi inşası etrafında gelişen olaylar irdelenmiştir. Dördüncü ve beşinci bölüm ise, kurban edilme hadisesini ve kurban edilmek istenilen bu oğlun Hz. İsmail mi yoksa Hz. İshak mı olduğunu Kitab-ı

⁶ Bk. *Der Islam*, Bd 60, 1990, s. 242-78.

Mukaddes ve İslâm kaynaklarından yaptığı nakillerle tetkik etmiştir. Ardından da İslâm müfessirlerinin Hz. İbrahim'in kurban edilmek istenilen oğluyla ilgili kaynaklarına yönelik spekülatif bazı değerlendirmelerde bulunduktan sonra özellikle tefsir ve tarih kaynaklarında yer alan ve söz konusu oğulun Hz. İshak olduğunu belirten rivâyetlerle Hz. İsmail olduğunu bildiren haberlerin ayrıntılı incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme yapılırken özellikle Kitab-ı Mukaddes'teki ilgili rivâyetlerle mukayeseler yapılmış olması, okuyucuya karşılaştırmalı tahlil imkanı sunması açısından önem arz etmektedir.

Firestone eserinde, konuyla ilgili İslâm kaynaklarındaki rivâyetlerin tamamını incelediği iddiasındadır ve bunlardan 130 rivâyetin, kurban edilmek istenen oğulun İshak; 133 rivâyetin ise, İsmail olduğunu ifade ettiğini söyler (bk. s. 102, 135). Eserinin sonunda Firestone'nin, sahabe, tabiin, tebe-i tabiin ve daha sonraki İslâm alimlerinden, "Hz. İsmail'in kurban edilmesinin istendiğini destekleyenler" ve "Hz. İshak'ın kurban edilmesinin istendiği görüşünü destekleyenler" diye bir liste sunması (bk. s. 170) bilhassa önemlidir. Firestone'nin sunduğu bu liste incelendiğinde, Hz. İshak'ın kurban edilmek istenen oğul olduğu görüşünü benimseyen alimler arasında on yerde, ismi genellikle israili rivâyetlerle anılan mühtedi tabii Ka'bu'l-Ahbar'ın ismi geçmektedir. Bu rivâyetlerden üçünde Ka'b'ın Ebu Hüreyre'ye bu tür bir bilgi verdiği görülmektedir. Buna karşılık Hz. İsmail'in kurban edilmesi istenen oğul olduğu görüşünü benimseyen alimler arasında ise, Ka'b bulunmamaktadır. Şüphesiz bu olgu, İslâm kaynaklarında bulunan ve Hz. İbrahim'in kurban edilmesi istenen oğlunun Hz. İshak olduğunu bildiren rivâyetlerin yahudi kültürü ve yahudi kutsal kitaplarından etkilenmiş olabileceği ihtimalini hatıra getirmektedir. Ancak meselelerin daha objektif bir bakış açısıyla ve önyargılardan arınmış olarak, İslâmî perspektiften ele alınmasına ihtiyaç bulunduğu da ortadadır.

Netice olarak Firestone'nin bu eseri, konuyla ilgili ortaya konulmuş şimdikiye kadar en kapsamlı çalışma olması açısından önem arz etmektedir. Eserde yazar genelde objektif bir görüntü vermeye gayret etmişse de, zaman zaman satır arası bilgilerle önyargılarının esiri olmaktan kurtulamamış ve Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi hadisesi bağlamında, özellikle İslâm tefsir ve tarih geleneğini geçmiş kültürlerin, bilhassa da yahudi-hıristiyan kültürünün (isrâiliyyât) etkisinde gelişen alanlar olarak görme eğilimini yansıtmaya çalışmıştır.